

UNIVERSAL
LIBRARY

OU_232097

UNIVERSAL
LIBRARY

وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَهُوَ حَسْبُهُ

رسالہ ہذا از تصانیف امام الہمام اجل اولیا کے کرام عالم ربانی مولانا امام
محمد بن محمد امام غزالی رحمۃ اللہ تعالیٰ علیہ الموسوم بہ

خلاصۃ التصانیف

باہتمام مولوی سید برہان الدین احمد وکیل ثانی کورٹ نظام

بمطبع برہانینہ واقع حیدرآباد دکن مطبوعہ گروید

1968

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

الحمد لله رب العالمین الصلوٰۃ والسلام علی خیر خلقه محمد وآلہ اجمعین الطین الطاهرین
 اما بعد یکی از جمله شاگردان خواجه امام حجتہ الاسلام محمد بن محمد الغزالی قدس اللہ سرہ بغیر
 بعد از آنکه در خدمت اوسا لها تحصیل کرده بود و از ہر علمی بہرہ تمام حاصل کردہ روزی
 با خود اندیشید کہ کہ ساہبا یخ بر زم تحصیل علوم کردم اکنون ندانم کہ ازین علوم کدام نافع تر
 خواهد بود و دست گیر آید و موشی گو را شاید و بعضات بفریاد رسد و کدام است کہ غیر
 نافع خواهد بود تا از ان احتراز کنم و دور باشم کہ پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم گفتہ است ^{تو} ^{بانتہ}
 من علم لا یفیع پس چند گاہ درین فکر بود تا عاقبت بحکم استفتا بہ خدمت خواجه امام حجتہ الاسلام
 محمد غزالی نوشت با چند سئلہ و گیر و التماس نصیحت و عا کرد و گفت اگر چه مولانا را در جواب
 این کتب بسیار است چون ایثار العلوم و کیمیای سعادت و جواهر القرآن معیار العلم ^{بعل} و غیر
 و قطالستقیم و معارج القدس منہاج العابدین الی جنبۃ و امثال آن اما این صنیف مختصر ^{این}
 کہ ہر روز میخواندہ باشد و در عمل می آوردہ باشد پس خواجه امام در جواب او این نوشتہ و سو
 فرستاد کہ بدان اسے فرزند عزیز دای دوست مخلص اطال اللہ بقا کہ فی طاعتہ و سلک لک

معانی خالی نباید بود و یقین باید دانست که علم مجرد دستگیری نکند و تر این بنیانی معلوم
 گردد اگر کسی درسیا بانی می رود و با او دهنه شیر مندی باشد و همچنین تیرا و کمانها نیکو و دیگر
 سلاحها همه بر خود راست کرده و معینا اهل سلاح و محاربه باشد و ناگاهای شیر و بومی پیش
 آید چه گوئی آن سلاحهایی آنکه کار فرماید شرآن شیراز و دفع کند یا نه تو نیکانی
 که نکند همچنین بعینه میدان که اگر کسی صد هزار مسئله علمی و اندوکی بعمل نیاید و او را از ان نشن
 فائده نخواهد بود مثال دیگر اگر کسی ربخوری و بیماری را از حرارت و صندرا باشد و داند
 که بکنین و جواب او را سود دارد و دفع بیماری او کند و آن را نخورد آن دانش او دفع بیماری
 او کند یا نه تو دانی که نکند تا نگاه که نخورد

گر می دو هزار رطل از و پیمائی تامی نخوری نباشد شیدائی

علم بسیار حاصل کردن و کتب بسیار بر هم نهادن بدان عمل ناکردن فائده نهد آبی فرزند
 تا خود را بعمل صالح مستعد و شایسته رحمت خدای عزوجل کنی رحمت خدای عزوجل در تو رسد
 دلیل از قرآن بشنودان لیس الا نشان الالاسمی اسی فرزند ایم خاندن باشی که این آیه
 منوخ است دین آیتهاے دیگر چه گویند قوله تعالی فمن كان يرجو لقاء ربه فليعمل عملا صالحا
 دیگر جزاها با کونو عملون دیگر ان الذين امنوا و عملوا الصالحات كانت لهم جنات الفردوس نزلا خالد
 فيها و دیگر الامن تاب و امن عمل صالحا و دین حدیث چه گویند نبی الاسلام علی خمس شهادة ان
 لا اله الا الله و ان محمد عبده و رسوله و اتقام لصلوة و اتیار الزکوة و صوم رمضان حج البيت
 من استطاع الیه سبیلا و دیگر الایمان اقرار باللسان تصدیق بالجنان و عمل بالارکان

علم باید دانست که علم مجرد دستگیری نکند و تر این بنیانی معلوم
 گردد اگر کسی درسیا بانی می رود و با او دهنه شیر مندی باشد و همچنین تیرا و کمانها نیکو و دیگر
 سلاحها همه بر خود راست کرده و معینا اهل سلاح و محاربه باشد و ناگاهای شیر و بومی پیش
 آید چه گوئی آن سلاحهایی آنکه کار فرماید شرآن شیراز و دفع کند یا نه تو نیکانی
 که نکند همچنین بعینه میدان که اگر کسی صد هزار مسئله علمی و اندوکی بعمل نیاید و او را از ان نشن
 فائده نخواهد بود مثال دیگر اگر کسی ربخوری و بیماری را از حرارت و صندرا باشد و داند
 که بکنین و جواب او را سود دارد و دفع بیماری او کند و آن را نخورد آن دانش او دفع بیماری
 او کند یا نه تو دانی که نکند تا نگاه که نخورد
 علم بسیار حاصل کردن و کتب بسیار بر هم نهادن بدان عمل ناکردن فائده نهد آبی فرزند
 تا خود را بعمل صالح مستعد و شایسته رحمت خدای عزوجل کنی رحمت خدای عزوجل در تو رسد
 دلیل از قرآن بشنودان لیس الا نشان الالاسمی اسی فرزند ایم خاندن باشی که این آیه
 منوخ است دین آیتهاے دیگر چه گویند قوله تعالی فمن كان يرجو لقاء ربه فليعمل عملا صالحا
 دیگر جزاها با کونو عملون دیگر ان الذين امنوا و عملوا الصالحات كانت لهم جنات الفردوس نزلا خالد
 فيها و دیگر الامن تاب و امن عمل صالحا و دین حدیث چه گویند نبی الاسلام علی خمس شهادة ان
 لا اله الا الله و ان محمد عبده و رسوله و اتقام لصلوة و اتیار الزکوة و صوم رمضان حج البيت
 من استطاع الیه سبیلا و دیگر الایمان اقرار باللسان تصدیق بالجنان و عمل بالارکان

این را دلیل بیش از آنست که نتوان شمرود و اگر ترا در خاطر آید که من میگویم که بنده بعمل خود به
 بهشت خواهد رسید نه برحمت و فضل خدای پس همچنان سخن من فہم کرده بدانکہ چنین میگویم بلکه
 میگویم کہ بنده بفضل و کرم و رحمت خدایتعالی بہ بہشت میرسد اما اطاعت و عبادت خود را
 مستعد و شایستہ رحمت نکرد اند رحمت بوی نرسد نہ من میگویم خدایتعالی میگوید آن
 رحمتہ اللہ قریب المجتہدین و چون رحمت بوی نرسد و ی بہ بہشت نرسد و اگر کسی گوید
 مجرد ایمان بہ بہشت رسد من نیز میگویم بلی برسد ولیکن تا مکے رسد کہ بسی عقبہا در پیش است
 تا آنکجا کہ برسد و چون برسد بہشتی مغلط باشد آسی فرزند یقین دان کہ تا کارکنی مزدنیای
 یکی از بنی اسرائیل سالہاے بسیار عبادت میکرد باریتعالی خواست تا علوص اورا بر ملا کہ جلوتی
 و بد ملکی بوی فرستاد کہ اورا بگویی کہ تا کجا اینہہ سعی می برمی کہ تو دوزخی خواهی بود آن
 فرشتہ بیاد و آن پیغام بگزارد جواب داد کہ مرا بانبندگی کاراست خداوندی را او دانند
 آن فرشتہ با حضرت رفت و گفت الہی عالم السیر کہ آن بنده چہ گفت از حضرت خطاب
 آمد کہ او بالیسی خود از بار نیگردد و ما با کبری ہم برگردیم ^{۱۰} اشد دنیا ملاکتی انی قد غفرت لہ
 آسی فرزند بشنو کہ مصطفی صلوات الرحمن علیہ چہ میفرماید حدیث ^{۱۱} حاسبو قبل ان تجاہدوا
 قبل ان توتروا امیر المؤمنین علی کرم اللہ وجہہ میفرماید من ^{۱۲} من انہ بدون الجہاد ویصل الی تہنئہ فہو من
 دمن ^{۱۳} من انہ ببذل الجہاد یصل بہشتن حسن بصری رحمتہ اللہ علیہ میگوید طلب الحجۃ بلا عمل و ^{۱۴} لب
 من الذنوب بزرگی دیگر میگوید ^{۱۵} اخصیقتہ ترک ما خلقتہ لای ترک نعل مصطفی صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم
 بہتر و پاکیزہ تر از ہمہ میفرماید حدیث ^{۱۶} اکتسب من ان لغتہ عمل لای بد الموت والاحق من اتباع نفسہ و

عالم السیر کہ آن بنده چہ گفت از حضرت خطاب آمد کہ او بالیسی خود از بار نیگردد و ما با کبری ہم برگردیم اشد دنیا ملاکتی انی قد غفرت لہ آسی فرزند بشنو کہ مصطفی صلوات الرحمن علیہ چہ میفرماید حدیث حاسبو قبل ان تجاہدوا قبل ان توتروا امیر المؤمنین علی کرم اللہ وجہہ میفرماید من من انہ بدون الجہاد ویصل الی تہنئہ فہو من دمن من انہ ببذل الجہاد یصل بہشتن حسن بصری رحمتہ اللہ علیہ میگوید طلب الحجۃ بلا عمل و لب من الذنوب بزرگی دیگر میگوید اخصیقتہ ترک ما خلقتہ لای ترک نعل مصطفی صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم بہتر و پاکیزہ تر از ہمہ میفرماید حدیث اکتسب من ان لغتہ عمل لای بد الموت والاحق من اتباع نفسہ و

رضی اللہ عنہ میفرماید ہذہ الأجساد قفص الطیور و اوصطبل الدواب باخود اندیشہ کن کہ از کدام ایسانی اگر از مرغان آشیانی چون آواز طبل ارجعی بشنوی پرواز کنی و بر بلندتر جای نشینی کہ اشتر عرض لرضین ہوت سمین ذمضی اللہ عندہ اگر العیاذ باللہ از چہار پایانی کہ تو لکما اولکما الانام بل فضل یقین دان کہ رخت از زاویہ بہاویہ برمی نقل است کہ وقتے حسن بصری را شربت آب سرد بدست دادند تا بخورد چون قحج بستہ آہی بر آورد و بخورد چون بخورد آمد قحج از دست افتاد گفتند ترا چہ رسیدی گفت ذکرک آئینہ اہل آن زمین بقول لائل اجنتہ ان انیضو علینا من المار آمی فرزند اگر ترا علم مجرد کفایت بودی و بعمل حاجت بنوی ندای ہل من سائل ہل من تائب ہل من مستغفر بیکار بودے زیرا کہ در اخبار صحیح آمدہ است کہ چون نیم شب بگذرد و خلق بیارند خداوند جانہ و تعالی بخردی خود ندانند کہ ہل من تائب ہل من سائل ہل من مستغفر ندای ہل من سائل در سحر گمان از بہر آنست کہ تولاہ تاقا کاتولیلہ من اللیل ما یجوزن بالاسماہم یتغفرون نقلست کہ روزی جماعتی از صحابہ در خدمت رسول صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ذکر خیر عبد القدر ابن عمر الخنطاب میکردند رسول صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فرمود یومہم رسول صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فرمود یکی از صحابہ حدیث لاکثر النوم باللیل فان كثرة النوم باللیل شیء صاخب غیر النعمی آمی فرزند تو کہ تعالی ذین اللیل فتجب بہ نافعہ لک امر است و بالاسماہم یتغفرون شکر است و التستغفیرین بالاسماہم ذکر است پنجم علیہ الصلوٰۃ والسلام میفرماید حدیث ثلثہ اعدویٰ یحببنا اللہ تعالی صوت الدبک صوت الذمی بقراء القرآن وصوت التستغفیرین بالاسماہم و سفیان ثوری رحمۃ اللہ علیہ میفرماید

علیہ السلام میفرماید ہذہ الأجساد قفص الطیور و اوصطبل الدواب باخود اندیشہ کن کہ از کدام ایسانی اگر از مرغان آشیانی چون آواز طبل ارجعی بشنوی پرواز کنی و بر بلندتر جای نشینی کہ اشتر عرض لرضین ہوت سمین ذمضی اللہ عندہ اگر العیاذ باللہ از چہار پایانی کہ تو لکما اولکما الانام بل فضل یقین دان کہ رخت از زاویہ بہاویہ برمی نقل است کہ وقتے حسن بصری را شربت آب سرد بدست دادند تا بخورد چون قحج بستہ آہی بر آورد و بخورد چون بخورد آمد قحج از دست افتاد گفتند ترا چہ رسیدی گفت ذکرک آئینہ اہل آن زمین بقول لائل اجنتہ ان انیضو علینا من المار آمی فرزند اگر ترا علم مجرد کفایت بودی و بعمل حاجت بنوی ندای ہل من سائل ہل من تائب ہل من مستغفر بیکار بودے زیرا کہ در اخبار صحیح آمدہ است کہ چون نیم شب بگذرد و خلق بیارند خداوند جانہ و تعالی بخردی خود ندانند کہ ہل من تائب ہل من سائل ہل من مستغفر ندای ہل من سائل در سحر گمان از بہر آنست کہ تولاہ تاقا کاتولیلہ من اللیل ما یجوزن بالاسماہم یتغفرون نقلست کہ روزی جماعتی از صحابہ در خدمت رسول صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ذکر خیر عبد القدر ابن عمر الخنطاب میکردند رسول صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فرمود یومہم رسول صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فرمود یکی از صحابہ حدیث لاکثر النوم باللیل فان كثرة النوم باللیل شیء صاخب غیر النعمی آمی فرزند تو کہ تعالی ذین اللیل فتجب بہ نافعہ لک امر است و بالاسماہم یتغفرون شکر است و التستغفیرین بالاسماہم ذکر است پنجم علیہ الصلوٰۃ والسلام میفرماید حدیث ثلثہ اعدویٰ یحببنا اللہ تعالی صوت الدبک صوت الذمی بقراء القرآن وصوت التستغفیرین بالاسماہم و سفیان ثوری رحمۃ اللہ علیہ میفرماید

در مواضع مخصوصه نماز میکند ما ثوم میگردود و اگر چه صورت عبادت دارد زیرا که بزبان میکنند
 اگر کسی با زن حلال خود مزاجی میکند بدان با جرات و اگر چه صورت لعب دارد زیرا که این با بجا
 بفرمان است پس معلوم شد که عبادت فرمان بردن است نه مجرد نماز و زوزه زیرا که نماز و زوزه
 نیز انگاه عبادت میباشد که بفرمان میکند پس از فرزند باید که احوال احوال تو بفرمان
 باشد یعنی موافق شریعت باشد زیرا که علم و عمل خلق بے فتوی مصطفی علیه افضل الصلوٰه و السلام
 ضلالت است سبب مری است از خدا تعالی و ازین سبب بود که پیغمبر علیه الصلوٰه و السلام
 عملهای سابق منسوخ کرد پس باید که بفرمان دم نزن و متیقن باشی که راه خدا تعالی باین عملها که تو
 تحصیل کرده نتوانی فتنه همچنین بر شطح و طامات و تریات صوفیا در سعی نتوانی فتنه بلکه این راه
 بر مجاهدات قطع توان کرد و هوا و شهوت و کام خویش نشمشیر مجاهدات بریدن طامات و
 تریات پرایدن سخن باریک روزگار اوقات تاریک پسندیده نباشد زبانی مطلق و دل شهوت
 و غفلت معلق نشان شقاوت باشد تا هوا و نفس مجاهدات مقهور و زیروست شرع گردد و دل
 با نور معرفت زنده نگردد آسے فرزند چند مسئله پرسیده بعضی گفت و نوشت راست بنام
 اگر بدان برسی بدانی و اگر نرسی ندانی و استن آن از تجملات است زیرا که اینها ذوقی است
 و هر چه ذوقی باشد بگفت و نوشت راست نیاید شیرینی و تلخی را اگر کسی خواهد که در گفت و
 نوشت راست آرد البته نتواند آسے فرزند اگر عینی نامه کسب نویسد که لذت مجامعت یافته
 باشد و از سوال کند که لذت مجامعت چیست ادر در جواب خواهد نوشت که این ذوقی است
 اگر برسی بدانی و اگر نه بگفت نوشت راست نیاید آسے فرزند سوالهاست تو بعضی همچنان است

پس سالک راه را از پیرانگزیر است و شرط پیر است که عالم باشد آمانه بر عالمی پیری را شاید
 بلکه اهلیت اینکار کسی را بود که او را نشانهای چند باشد و ما بطریق اجمال بعضی از آن بگویم تا
 هرگز گشته این دعوی نکند هر کسیکه جب جاه و جب مال نداشته باشد و متابعت شخصی بنیاد کرده باشد
 که متابعت آن شخص سلسل باشد تا رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم داد هر نوعی ریاضت کشیده
 باشد از کم خوردن و کم خفتن و کم گفتن و نماز بسیار گذاردن و صدقه بسیار دادن و روزه
 بسیار داشتن و حسن اخلاق سیرت او گشته باشد از صبر و شکر و توکل و یقین و طمانیت و سخاوت
 و قناعت و امانت و بذل مال و علم و تواضع و دانائی و صدق و دقار و حیا و سکون و تامل
 و امثال اینها و نوری از نور ما محمد صلی الله علیه و آله و سلم اقتباس کرده و از اخلاق
 ذمیمه چون کبر و بخل و حسد و حقد و حرص اهل دراز و طیش و سرسبکی پاک شده و از علم سنگفان
 مستعصبان مستغنی گشته چنانکه بعلم هیچکس محتاج نباشد الا بعلم محمد صلی الله علیه و آله و سلم اینست
 بعضی از نشانهای پیران طریقت که یا کرده آمد و اقتدا بوسه کردن طریق صواب باشد
 اما چنین پیران در توان یافت که در زمانه ما مدعیان بے معنی پیدا شده اند و به لہو و لغو
 دعوت کرده و بسوی محدان نیز مخالفت شرعیت دعوی پیری کرده و پیران طریقت در گوشه
 پوشیده مانده و این بعضی نشانها نموده شد تا هر که در دین نشانها بیند داند که او از
 پیران طریقت است و اگر کسی چنین پیری را در یابد و آن پیر او را بخود متسول کند باید
 که پیر را محترم دارد و هم بنظر او هم باطن احترام ظاهر باشد که با وی محاوره و انکار نکند و محبت
 نگیرد و در سلسله که رود اگر چه گمان برد که او را خطا افتاده است در آن مسئله که میگوید و

باید که پیش پیر بخود نمائی سجاده نماند الا با ماست چون از نماز فارغ شود سجاده در نوردد
 و در حضور پیر نماز نافله بسیار کند و هر چه پیر بدان حکم کند بقدر استطاعت بران برود و پیش او
 و غیر او سجده کند که کفر است و خلاف شریعت کند که آن احادیث باشد و هر پیری که خلاف شریعت
 کند و یار دادارد و نزدیک باشد اما احترام باطنی نیست که هر چه در ظاهر است در باطن بکنار آن
 بنا شده هم گفت و هم بگوید و اگر نه منافعی باشد و اگر نتواند ترک صحبت بکند تا آنکه اندرون نیز
 موافق بیرون گردد ششم آنکه ناگزیر باشد از سیاست نفس و آن انگاه او را می شود که از همین
 بد احتراز کند تا دست تصرف شیاطین انس و جن از ولایت دل وی کوتاه شود و دولت شیطانی
 وی بر خیزد و هفتم آنکه در همه حال در پیشی بر تو نگری اختیار کند که اصل دین راه فارغ کردن
 دل است از محبت دنیا که با وجود اسباب دنیائی از محبت دنیا که مخلص توان بگرفت پس
 ترک اسباب دنیائی سبب آنست تا دل از محبت دنیا فارغ شود این هفت چیز است که بر سبب
 راه خدایتعالی واجب است و دیگر پرسیده که تصوف چیست بدانکه تصوف دو چیز است یکی راستی
 با خدایتعالی و نیکوئی با خلق هر که با خدایتعالی راست کارست و با خلق نیکو خوی و بردبار است
 او صوفی است و راستی با خدایتعالی آنست که حظ خود را بفضای امر وی کند و نیکو خوی با خلق
 آنست که کس را فراموشد و در دلبسته خود را فراموشان دارد و مادام که مراد ایشان بر آنست
 شرع باشد زیرا که هر که خلاف شرع کند و یا بخلاف شرع رضا دهد او صوفی نباشد و اگر دعوی
 تصوف کند مدعی کذاب باشد و دیگر پرسیده که بندگی چیست بدانکه بندگی سه چیز است یکی نگاه
 داشتن فرمان شرع دوم رضا بقضا و قدر و هفتم خدایتعالی سیوم اختیار و خواست خود

گزارش است
که در کتاب
الکلیله
در باب
توکل
نوشته است
که هر که
توکل
کند
خداوند
او را
یار
خود
کند
و او را
در هر
امری
یار
خود
کند
و او را
در هر
امری
یار
خود
کند

بگذاشتن و با اختیار و خواست خداوند تعالی خوشنود شدن دیگر پرسیده که توکل چیست بدانکه
توکل آنست که خدایتعالی را استوار داری بوعده های که کرده است یعنی اعتقاد داری که هر چه
قسمت تو کرده است بتو رسد اگر چه جهان بدفع آن مشغول شوند و هر چه قسمت تو نکرده است
بجهد و کوشش تو و هر که در جهان هست بتو نرسد دیگر پرسیده که اخلاص چیست بدانکه
اخلاص آنست که کارهای تو بجهاد خدایتعالی را باشد و در آن کار که کنی اندرون لت بخلی نماند
بناشد و دلت بستانیش خلق نگزاید و از نکوهش خلق پشیموده نباشد و بدانکه ریا از بزرگ گشت
خلق متولد میشود و علاج ریا آنست که خلق را مسخر قدرت مبنی دایشان را چون عبادات انکار
یعنی چنان دانی که چون عبادات را قدرتی و ارادتی نیست و راحتی و رنجی نتواند رسانند
جمله مصلحت را همچنان دانی تا از ریا خلاص یابی زیرا که تا تو خلق را قادر و مرید دانی ریا از
تو برنخیزد آسی فرزند باقی سوالات تو بعضی آنست که در کتب و تصانیف ما مسطور است اینجا
طلب میکنی بعضی نوشتن آن حرام است تو آنچه دانی بعمل می آورد و آنچه ندانی بر تو مکشوف شود
آسی فرزند هر چه بعد ازین بر تو مشکل شود جز بزبان دل از من سوال کن که تو که گاه و لاهم صبر
حتی تخرج الینهم کما خرجتیرا الهم نصیحت حضرت خضر علیه السلام قبول کن که تو که گاه و لاهم صبر
حتی احدثت لک منته ذکر آ تعجیل کن چون وقت رسد خود گویند و نمایند قوله تا ساریکم یا
فلا تستعجلون تو پیش از وقت پرس که اگر برسی خود مبنی اما یقین ان که تا نزد
نرسی و نه مبنی تو که گاه اولم تسیر و انی الاض فی نظر و ای فرزند بجای خدا سئ که اگر در روی
عجاب مبنی در هر منزل جان میکن که بے جا بکند کاری نیاید و اولم تسیر و انی الاض فی نظر و ای فرزند بجای خدا سئ که اگر در روی

خوش فرموده است یکی از شاگردان خود آن قُدْرَتِ عَلٰی بُدْلِ الرُّوحِ مُشْكَلٌ اَلَا
 فَلَا تَشْتَلُ بِتَرَابِ الصُّوفِيَّةِ وَالْقَالَ اسی فرزند سخن کوتاه تر نصیحت کنم بهشت چیز
 چهار نما کردنی و چهار کردنی تا علم تو در قیامت خصم تو نباشد و بر تو حجت نباشد اما
 تا کردنی یکے آنکه تا توانی مناظره کن و با هر کسی در مسئله که رود حجت بگیر که آفات آن
 بسیار است و آثم آن از نفع آن بیشتر است زیرا که منبع همه اخلاق و سیمه است چون
 ریاضت و حقد و حسد و کبر و عداوت و مباهات و غیر اینها پس اگر مسئله افتد میان تو و دیگری
 و خواهی که آنچه حق باشد اشکارا گردد بدین نیت رواست که در آن مسئله بحثی رود و
 صدق این نیت را دو نشان است باید که بدانی یکی آنکه فرقی نکنی میان آنکه حق بر
 زبان تو مکشون گردد و یا بر زبان خصم تو دوم آنکه بحث کردن در خلوت و دست آزار
 نه بر ملا آما اگر با کسی گوئی مسئله و دانی که حق بدست است و دستیزه کند زمینهار
 که با او حجت نگیری و سخن فرد گزاری و اگر نه بو حجت آبخاند و فائده حاصل نشود و اینجا
 یک فائده بگویم بدانکه سوال کردن از چیز نایس مشکل چون عرض کردن علت و بیماری
 است بر طبیب و جواب دادن سعی کرد نیست بر طبیب را در شفا این بیماری و یقین دان
 که جا بلان بیمار اند و علما طبیبان اند و عالم ناقص طبیبی انشاید و عالم کامل بیماری
 را طبیبی کند که در وی امید بی شناسد آما جاسے که مرض غالب شده باشد و
 علاج پذیر نباشد استادے طبیب در آن باشد که بعد ادای او مشغول نگردد و در گذر
 خود ضلوع نگرداند اکنون بدانکه بیماری جمل بر چهار گونه است سه از ایشان علاج

ع
 از آنجا که
 این کسی
 مشغول
 صورت
 است

علیه وآله وسلم فرموده اند حدیث سخن مناسرت الانبیاء امرنا بان کلیم الناس علی قدر عقولهم
یعنی ما که انبیایم ما را فرموده اند تا با مردمان آن گوئیم که فهم و عقل ایشان بدان رسد
و دریا بند و هر چه ایشان را طاقت شنیدن نباشد خود نگوییم آنچه چهارم آنست که مستر
شد بود و زیرک و فهم و عاقل بود یعنی نعلوب غضب و شهوت و حسد و جب مالم جاه نبود
و طالب راه راست بود و سوالی که کند نه از لغت بود این سبب علاج پذیر بود و اگر جواب
او مشغول کردی شاید بل واجب باشد دوم آنکه از او عقلی دند که رسم احتراز کنی کردانی
که آنچه میگوئی نخست خود عمل آورده باشی و از آن سخن اندیشه کنی که عیبی علیه السلام را خطا
آمد قال الله یا ابن عم غطفانک ان اثلثت فخطا ان لا یخفی علی من یبها اگر چنان بود که بدین عمل مبتلا
کردی از دو چیز احتراز کن یکی از تکلف کردن در سخن عبارات و اشارات و شطح و طلمات
و اشعار و ابیات که خدایتالی تکلفان را دشمن میدارد و تکلف چون از حد درگذرد دولت
کند بر خرابی باطن و غفلت دل از براسه آنکه معنی تذکیر آنست که تذکیر معصیت است حضرت کند
و تقصیر و ضدست خدای عزوجل اندیشه کردن از عمر گذشته و معصیت که در راه دار و قیامت
بسلامت بدربرد و از قبضه ملک الموت سوال منکر و کبیر را جواب دادن و از قیامت و مؤمنان
آن و مناقشه و حساب و از او پل سراط و عبور بران و دیگر موها که قیامت از ایشان
آتش و معصیت است آنرا تذکیر خوانند و خلق را ازین همه آگاهی دادن و ایشان تقصیر
نفس خود و عیوب خود بینا گردانیدن تا طیش این آتش با معصیت مادر دل محسین
اندازد تا تارک دست گذشته بان قدر که ترانند بکنند و عذر سبخواهند و در عمری

عقل و فهم و عاقل بود یعنی نعلوب غضب و شهوت و حسد و جب مالم جاه نبود

که در طاعت بسر برده اند حضرت خورنندان جمله را بدین طریق که گفته شد وعظ خوانند و اگر
 بشکل سیلابی بدر سرای کسی سد و بیم آن باشد که هم در ساعت خانه را ببرد و فرزندان ادرع
 کند و صاحب خانه سناوی کند آنحضرت را بخند زای اهل خانه بگریزد که سیلاب آمد آمد و در آن
 حال سخن بکلفت و عبارت و تشبیح و تصحیح و اشارت نکوید مثال عظم با خلق اینست و دیگر باید
 که در وعظ گفتن دل بان نهی و در بند آن نباشی که خلق در مجلس تو نغره زنند و ماس
 و هوس کنند و جامه چاک کنند و آشوب و شور و شغب در مجلس اندازند تا مردمان گویند
 خوش مجلسی سیگوید و خوش مجلسی است که همه میل باشد بر یا و آن خوش آمد از غفلت متولد شود بلکه
 باید که در بند آن باشی که خلق را از دنیا بآفرت خوانی و از معصیت بطاعت خوانی و از
 غفلت بیداری و از عذر بقیوی بلکه سخن از علم پرهنرگاری و پرستگاری گوئی و بین
 که روی در چه دارند که خلاف رضای خداست و قبله دل ایشان چیست که غلط
 شرع مصطفی علیه الصلوة والسلام است و از اعمال و اطلاق بد ایشان را بنگر که کدام غالب
 ایشان را از ان بگردان و هر که را خوف غالب بر جا و امید خوانی و هر کس که بر روی رجا
 و امید غالب است بخوف و ترسکاری خوانی چنانکه چون از مجلس بر چیزند از صفات ذمیه ظاهر
 و باطن چیزی نمانده باشد در صفات حمیده گردیده باشند و در طاعتی که کامل فاتر شده
 باشند را غلب و حریص شوند و در معصیتی که حریص دلیر شده باشند هر اس گیرند و هر وعظ که
 نه چنین باشد و نه چنین گویند همه وبال بود بر گوینده و هم به شونده بل گوینده غمناک بود
 و شیطان که خلق را از راه می برد و خون ایشان می ریزد و ایشان را هلاک جاودانه میکند

در بیان این که هر چه در کار است
باید که در آن وقت که در آن وقت
باید که در آن وقت که در آن وقت

هم چهار است باید که بجای آرمی اول آنکه هر معاشرت که میان تو و خداست با خداست
کن که اگر بنده تو کند پسندی و رواداری و زنجی و بر و دستم کنی و هر چه از بنده
خویش در حق خود پسندی باید که از خویشش در بندگی خداست با آنکه بحقیقت
بنده تو نه بنده است بلکه درم خریدار است و تو بنده حقیقی خدای عزوجل زیرا که آفرنده
توئی و او افریدگار است دوم آنکه در معاشرت که میان تو و خلق باشد چنان کنی که اگر
با تو بکنند پسند و رواداری و از آن زنجی حدیث ^{له} لا تکمل ایمان العبد حتی یحجب
لسائر الناس ما یحجب لنفسه سیوم آنکه مطالعه علم کنی باید که علمی باشد
و علمی خوانی که اگر بشی بدانی که ترا یک هفته دیگر در عمر باقی است بدان مشغول گردی و این
معلوم است که اگر ترا معلوم شود که ترا یک هفته دیگر در عمر پیش مانده است بعلم خود صرف
و طب و اشغال اینها مشغول نگردی زیرا که دانی اینها بفریاد تو نخواهد رسید بلکه بر اقبه
دل و معرفت صفات خود مشغول گردی و دیر از علایق و اخلاق ذمیه پاک گردانی و
بجست حق و اخلاق حسنه خود را متصف گردانی و عبادت مشغول گردی آری فرزند یک کلمه
بشنود و حقیقت در آن اندیشه کن و بعمل آور که البته خلاص و نجات یابی مگر ترا خبر دهند
و بتو گویند که تا هفته دیگر سلطان سلام تو خواهد آمدن و انعم که تو در آن هفته بی هیچ کاری
مشغول نشوی جز بدان که هر چه دانی که چشم سلطان بدان خواهد افتاد پاکیزه دار است
و نیکو گردانی از جامه و هر چه باشد اکنون اندیشه میکن میدان که من از اول تا با خبر تو
سیکیم که تو زیر کی و وزیر کان را اشارت میباشد رسول علیه الصلوٰه و السلام میفرماید

که حدیث ابن ابی عمیر که لا یُنظَرُ اِلَى صَوْرَتِهِ وَلَا اِلَى اَعْمَالِهِ وَ لَكِنَّ شَظِيفَةَ اَلِخُلُقِ کُلُّهَا یُکَلِّمُ بِهَا لَوْ کَانَ اَنْفَرًا کَمَا عَلَّمَ
احوال دل بدانی از کتاب احیار و دیگر تصانیف ما طلب میکنیم داین فرض من است بر همه
مسلمانان و دیگر علمها فرض کفایت است آلا آنقدر که بدان امر خدای عزوجل بجای آری و
حاصل کنی چهارم آنکه ازاله دنیا بیش از معاش کیسالت ترتیب کنی از برای عیال چنانچه حضرت محمد
علیه الصلوٰة و السلام راست فرمود از برای زنان خود و فرمود که اللهم جعل آل محمد کفاینا
و نه هر حجره را معاش کیسالت ترتیب فرمودی بلکه از برای ایشان که ایشان را قوت یقین بنود
اما مثل عایشه را رضی الله عنها ترتیب نمی فرمود نه معاش کیسالت و نه دیگر ذره آسی فرزند دین
فصل پنجمه خواسته بودی نوشتم باید که همه بعل آری دوران میان ما را از ذکر فی فی صحیح
و کتاب فرزند گذاری آما دعائے که خواسته دعانا در صحیح بسیار آمده است باید که از اینجا
یا دیگری در چنین در طریق اهل البیت دعانا بسیار است ازان جا گاه طلب کن داین عارا
علی الدوام سبحان علی مخصوص از عقب نماز ناد آن عا این است اللهم انی اسألك من العقیمة
و من العقیمة ذواتها و من الرحمة شعولها و من العاقبة حصولها و من العیش ارضه و من الممصره
و من الاحسان اتمه و من الانعام اعمه و من الفضل اغذبه و من لطف اقربه و من العمل احمه و من العلم
انفعه و من الرزق اوسعاه اللهم کن لنا و لا تکن علینا اللهم ختم بالسعادة اجاننا و حقنا بالایمان
اعاننا و اقرن بالنا فیه عدونا و اصالنا و اجعل الی رحمتک مصیرنا و انا لنا و اصبیح سماک
عفوک علی ذنوبنا و من علمنا باصلاح عیوبنا و اجعل الشقوی راونا و فی ذنوبک اجتقادنا
و علیک توکلنا و اجمعنا ذنا الصا فتننا علی نخل المستقاة و اجمعنا من مزیجات اللطائفه یومئذ

در این حدیث که در کتاب احیار و دیگر تصانیف ما طلب میکنیم داین فرض من است بر همه مسلمانان و دیگر علمها فرض کفایت است آلا آنقدر که بدان امر خدای عزوجل بجای آری و حاصل کنی چهارم آنکه ازاله دنیا بیش از معاش کیسالت ترتیب کنی از برای عیال چنانچه حضرت محمد علیه الصلوٰة و السلام راست فرمود از برای زنان خود و فرمود که اللهم جعل آل محمد کفاینا و نه هر حجره را معاش کیسالت ترتیب فرمودی بلکه از برای ایشان که ایشان را قوت یقین بنود اما مثل عایشه را رضی الله عنها ترتیب نمی فرمود نه معاش کیسالت و نه دیگر ذره آسی فرزند دین فصل پنجمه خواسته بودی نوشتم باید که همه بعل آری دوران میان ما را از ذکر فی فی صحیح و کتاب فرزند گذاری آما دعائے که خواسته دعانا در صحیح بسیار آمده است باید که از اینجا

در این حدیث که در کتاب احیار و دیگر تصانیف ما طلب میکنیم داین فرض من است بر همه مسلمانان و دیگر علمها فرض کفایت است آلا آنقدر که بدان امر خدای عزوجل بجای آری و حاصل کنی چهارم آنکه ازاله دنیا بیش از معاش کیسالت ترتیب کنی از برای عیال چنانچه حضرت محمد علیه الصلوٰة و السلام راست فرمود از برای زنان خود و فرمود که اللهم جعل آل محمد کفاینا و نه هر حجره را معاش کیسالت ترتیب فرمودی بلکه از برای ایشان که ایشان را قوت یقین بنود اما مثل عایشه را رضی الله عنها ترتیب نمی فرمود نه معاش کیسالت و نه دیگر ذره آسی فرزند دین فصل پنجمه خواسته بودی نوشتم باید که همه بعل آری دوران میان ما را از ذکر فی فی صحیح و کتاب فرزند گذاری آما دعائے که خواسته دعانا در صحیح بسیار آمده است باید که از اینجا

۱۹۷۶ء
آخری درج شدہ تاریخ پر کتاب مستعار
کی گئی تھی مقررہ مدت سے زیادہ رکھنے کی
صورت میں ایک آنہ یومیہ دیرانہ لیا جائے گا۔

کتابچہ

جامعہ کا مجلہ

- ۱۔ اردو میں نئے نئے خیالات اور افکار کی روشنی میں
- ۲۔ سماج و معاشرہ کے بارے میں نئے نئے خیالات اور افکار کی روشنی میں
- ۳۔ اردو میں نئے نئے خیالات اور افکار کی روشنی میں
- ۴۔ سماج و معاشرہ کے بارے میں نئے نئے خیالات اور افکار کی روشنی میں
- ۵۔ اردو میں نئے نئے خیالات اور افکار کی روشنی میں
- ۶۔ سماج و معاشرہ کے بارے میں نئے نئے خیالات اور افکار کی روشنی میں
- ۷۔ اردو میں نئے نئے خیالات اور افکار کی روشنی میں
- ۸۔ سماج و معاشرہ کے بارے میں نئے نئے خیالات اور افکار کی روشنی میں
- ۹۔ اردو میں نئے نئے خیالات اور افکار کی روشنی میں
- ۱۰۔ سماج و معاشرہ کے بارے میں نئے نئے خیالات اور افکار کی روشنی میں

